

Review and Analysis of "Social" Topics in Scientific Articles in the Field of Curriculum

**Gholamreza
Yadegarzadeh***

Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Curriculum Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
E-mail: yadegarzadeh@gmail.com

**Abolfazle
Aghababa**

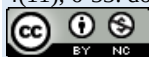
Assistant Professor, National Organization of Educational Testing, Tehran, Iran.

Abstract

The purpose of this study is to review and analyze "social" issues in articles published in scientific journals in the field of curriculum. Synthesis research method was used to analyze the articles and the criterion for selecting articles was to examine the inclusion of the two concepts of "social" and "curriculum" in the title, based on which 29 articles were studied. Findings showed that the use of social issues and its combination with other concepts (mainly as prefixes) in articles with great variety and in some cases without considering their meaning in the context has been done. Also, in most articles, the concept of "social" has been used in combination with other concepts without paying close attention to its meaning and dimensions. Another very important point is the expertise of the authors of the articles, which is mainly in the field of educational sciences and curriculum. Another noteworthy issue is the use of hybrid concepts with the concept of "social" on a wide and sometimes unrelated scale.

Keywords: Curriculum, social concepts, society, education, social education.

How to Cite: Yadegarzadeh, G., & Aghababa, A. (2023). Review and Analysis of "Social" Topics in Scientific Articles in the Field of Curriculum. *Qualitative Research in Curriculum*, 4(11), 6-33. doi: 10.22054/qric.2023.62041.337

Qualitative Research in Curriculum is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

بررسی و تحلیل موضوعات «اجتماعی» در مقالات علمی حوزه برنامه درسی

غلامرضا یادگارزاده*

نویسنده مسئول، استادیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: yadegarzadeh@gmail.com

ابوالفضل آقابابا

استادیار مرکز تحقیقات سازمان سنجش آموزش کشور، تهران، ایران

چکیده

هدف مطالعه حاضر بررسی و تحلیل موضوعات «اجتماعی» در مقالات منتشرشده در مجلات علمی حوزه برنامه درسی است. برای تحلیل مقالات از روش سنتز پژوهی استفاده شده و ملاک انتخاب مقالات برای بررسی درج دو مفهوم «اجتماعی» و «برنامه درسی» در عنوان بوده است که بر این اساس ۲۹ مقاله مورد مطالعه قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد استفاده از موضوعات اجتماعی و ترکیب آن با سایر مفاهیم (عمدتاً به صورت پیشوند) در مقالات با تنوع زیاد و در مواردی بدون توجه به معنی آن‌ها در بافت صورت گرفته است. همچنین در اکثر مقالات مفهوم «اجتماعی» در ترکیب با سایر مفاهیم نیز بدون توجه دقیق به معنی و ابعاد آن مورد استفاده قرار گرفته است. یکی دیگر از موارد خیلی مهم، تخصص نویسنده‌گان مقالات است که عمدتاً در حوزه علوم تربیتی و برنامه درسی قرار دارد. موضوع قابل توجه دیگر به کار بردن مفاهیم ترکیبی با مفهوم «اجتماعی» در دامنه‌ای وسیع و بعضاً بدون ارتباط باهم است.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی، مفاهیم اجتماعی، جامعه، آموزش، تعلیمات اجتماعی.

استناد به این مقاله: یادگارزاده، غلامرضا، و آقابابا، ابوالفضل. (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل موضوعات «اجتماعی» در مقالات علمی حوزه برنامه درسی. پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی، ۴(۱۱)، ۳۳-۶. doi: 10.22054/qric.2023.62041.337

Qualitative Research in Curriculum is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

مقدمه

جامعه^۱ عبارت از وضع و حالت اجتماعی انسان‌هایی است که تحت یک قاعده و قانون مشترک و مشخص زندگی می‌کنند. جامعه در اصطلاح محصول گردآمدن انسان‌ها و کنش‌های متقابل میان آنان است که باهم زندگی می‌کنند و در رسیدن به هدف معینی با همدیگر همکاری دارند. به علاوه معیارها و مقرراتی ساده یا پیچیده بر روابط عادی آن‌ها حاکم است و نهادها و سازمان‌هایی، تداوم و پایداری اجتماع آنان را تأمین می‌کند (قنادان و همکاران، ۱۳۷۶). در متون علمی جامعه‌شناسی بین جامعه و اجتماع تفاوت وجود دارد؛ در اجتماع کنش‌های افراد مبتنی بر همزیستی صمیمانه، عاطفی و دوستانه استوار است مانند خانواده، گروه‌های خویشاوندی و دوستان؛ اما در جامعه روابط افراد مبتنی بر روابط رسمی، اقتصادی و غیرعاطفی است؛ مانند شهرهای صنعتی، شرکت‌های تجاری و احزاب سیاسی و کلیه گروه‌هایی که در آن نیروهای مادی افراد را به یکدیگر پیوند می‌دهد. روابط به شکل اجتماع در دوران سنتی و روابط به شکل جامعه در دوران مدرن و صنعتی غلبه دارند (نیازی، ۱۳۸۷).

کنش، روابط بین افراد و تعامل جمعی از یک سو و ویژگی‌هایی مانند وجود قلمرو مشترک، حکومت یا اقتدار سیاسی، فرهنگ مشترک (رابرتسون، ۱۳۷۷)، تنوع افراد، تداوم و استمرار حیات، مشارکت جمعی و فعالانه، ایفای نقش فردی و جمعی، مسئولیت‌پذیری، تعارض، تضاد، منافع فردی و گروهی و روابط اقتصادی (نیازی، ۱۳۸۷) منجر به بروز مسائل اجتماعی^۲ می‌شود. مسئله اجتماعی عبارت از وضعیتی است که به نظر تعدادی از افراد جامعه، چه آنان که درگیر مسئله‌اند، یا افراد دیگر که مبتلا به مسئله نیستند، مایه سختی و دشواری تلقی شود؛ هرچند امکان بهبود داشته باشد. مسئله اجتماعی، هم شامل موقعیت عینی و هم تفسیر ذهنی از وضعیت اجتماعی است که جامعه را در حالت بحرانی قرار می‌دهد. مسئله اجتماعی، شامل بزهکاری نوجوانان، جرم، الکلی بودن مزمن، خودکشی، اختلال روانی، طلاق، تبعیض قومی و گروهی، کمبود مسکن، بی‌کاری، اعتیاد به مواد مخدر و غیره می‌شود (گولد و کولب، ۱۳۸۴). مرور مستندات پژوهشی نشان می‌دهد مسائل اجتماعی در اکثر حوزه‌های علوم رفتاری موضوع مطالعه بسیاری از پژوهش‌ها بوده‌اند و از نظر بسیاری از

۱. Society

۲. Social Problem (Social Issue)

پژوهشگران مسائل مربوطه به جامعه به دلیل اهمیت جامعه از اولویت بررسی برخوردار است (Ross, 2014).

Horton and Leslie معتقدند سه ویژگی «عام بودن»، «ضرورت رفع مسئله» و نیز «اهمیت فرد یا سازمان در حل مشکل» از نکات مهمی هستند که در تعریف مسائل و موضوع‌های اجتماعی باید مورد توجه قرار گیرد. آن‌ها همچنین مسئله اجتماعی را امری می‌دانند که اولاً بخش قابل توجهی از جامعه آن را ناخوشایند بدانند؛ ثانیاً معتقد باشند که برای حل آن باید کاری کرد و ثالثاً بر این باور باشند که فرد یا سازمان یا افرادی مسئول برطرف کردن و حل مشکل اجتماعی هستند (به نقل از حسینی‌نثار، ۱۳۹۴). مشونیس (2011) معتقد است مسائل اجتماعی برخاسته از روال عادی جامعه است؛ بر اساس نظر سی‌رایت میلز مسائل اجتماعی پیش از آنکه ناشی از قصور کسی باشد حاصل خود جامعه است. درواقع مسائل اجتماعی کار نابکاران نیست و بالا یا پایین بودن جرائم وابسته به نحوه سازمان‌دهی جامعه است. مسئله اجتماعی تفسیری و برساختی است، به عبارت دیگر این مردم هستند که وضعیتی را زیان‌بار و مستلزم تغییر می‌پندارند (ترجمه ناییبی، ۱۳۹۶).

عوامل متعددی در ایجاد، تقویت، حل، رفع، گسترش، کنترل و تغییر موضوع‌های مربوط به اجتماع اثرگذارند. از عوامل اقتصادی (ستوده، ۱۳۸۵)، فرهنگی (شیخی، ۱۳۸۴)، اجتماعی و سیاسی (شیخاوندی، ۱۳۸۴)، کارکرد نادرست خرده نظام‌ها (حسینی‌نثار، ۱۳۹۴) و تربیتی (شریعتمداری، ۱۳۹۰) گرفته که خیلی کلان هستند تا عوامل خردی که وابستگی زیادی به بافتار فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جوامع دارند. درواقع همان‌طور که Ross and Munn (2008) تأکید می‌کنند هر جا حیات اجتماعی وجود دارد مسائل و موضوعات مربوط به آن نیز نمود و ظهور دارند. تعلیم و تربیت به عنوان یک حوزه علمی و اثرگذار بر موضوع‌های اجتماعی همواره مکانیسمی برای جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان بوده و بنابراین موضوعات و مسائل اجتماعی در آن مورد توجه بوده است. Priest (1983) معتقد است نمی‌توان بین مدرسه و جامعه تمایزی قائل شد و همان‌طور که دانشمندانی مانند دیویی بر تعلیم و تربیت به عنوان کنش اجتماعی تأکید کرده‌اند می‌توان نتیجه‌گیری کرد که موضوع‌ها و مسائل اجتماعی بخشی از کارکرد نظام آموزشی است و باید مورد توجه قرار گیرد.

مطالعات بسیاری در نیم‌قرن گذشته انجام شده که اثر تعلیم و تربیت بر کنترل و بهبود مسائل و موضوع‌های اجتماعی نشان می‌دهد (فر میهنی فراهانی، ۱۳۹۸)، از این رو تمامی

نظام‌های تعلیم و تربیت در برنامه‌های درسی خود به موضوع‌های اجتماعی توجه نشان داده و پیش‌بینی‌هایی را در تدوین برنامه‌های درسی در سطوح عمومی و عالی انجام می‌دهند. هرچند موضوع‌ها و مسائل اجتماعی در میان بخش‌های زیادی از مردم شناخته شده هستند و از حالت یک اصطلاح علمی و آکادمیک خارج شده است (حسینی‌نثار، ۱۳۹۴) و موضوعی همه‌گیر شده است اما جایگاه آن در برنامه‌های درسی همچنان مهم است. Ralph Tyler (1949) در کتاب معروف خود (اصول اساسی برنامه‌ریزی درسی و آموزشی) بر نقش مدرسه در کنترل و اصلاح اجتماعی تأکید کرد. پیشگامان برنامه درسی (مانند باییت، تانر، کلیارد و ...) با استناد به کارهای دیویی، نقش جامعه در برنامه درسی را برجسته کردند.

هرچند ارتباط تعلیم و تربیت و موضوع‌های اجتماعی در طول تاریخ مورد توجه دانشمندان بوده است اما در سال‌های دهه شصت و هفتاد با گسترش نگاه اثبات‌گرایانه و توسعه روش‌های عینی در پژوهش اجتماعی تصویر روشن‌تری از متغیرها، عوامل مؤلفه‌های اجتماعی به دست آمد (Kuper, 2013) و زمینه‌ها برای توجه به متغیرها، عوامل مؤلفه‌های اجتماعی در تعلیم و تربیت، روانشناسی و سایر علوم رفتاری بیشتر فراهم شد. نظریه یادگیری اجتماعی آلبرت باندورا که هدفش تبیین رفتارهای اجتماعی افراد بود (ثنایی، ۱۳۶۸)، یا نظریه کنش ارتباطی هابرماس (آزاد و همکاران، ۱۳۹۳) و یا نظریه انتقادی تعلیم و تربیت فریره، ژيرو، اپل و مک‌لارن (دیناروند و ایمانی، ۱۳۸۷) نمونه‌هایی از این نظریه‌ها هستند.

توسعه نگاه نومفهوم‌گرایی در برنامه درسی و فاصله گرفتن از نگاه مکانیکی به برنامه درسی منجر به توجه بیشتر به ابعاد اجتماعی برنامه درسی شد. یکی از انتقادهایی که نومفهوم‌گرایان به برنامه درسی سنتی داشتند عدم توجه به مسائل اجتماعی بود (Walker & Lofton, 2003). استدلال دیگر این بود که برنامه‌های درسی به صورت مستقیم بازندگی دانش‌آموزان در ارتباط است و بنابراین جایگاه خاصی در برنامه‌های درسی دارد (Schubert, 2010). Giroux and Penna (1979) در مقاله «تربیت اجتماعی در کلاس درس» بر کنش اجتماعی برنامه درسی و اثرگذاری آن بر تغییر، کنترل و بهبود مسائل اجتماعی تأکید کردند. Null (2018) می‌گوید امروزه شکی وجود ندارد که موضوع‌های اجتماعی معاصر مبنایی برای برنامه‌های درسی به حساب می‌آید، درواقع بخش زیادی از نیازهای شکل‌دهنده اهداف جنبه اجتماعی دارند (Null, 2018).

Ross و همکاران (2014) تأکید می‌کنند هنری ژيرو در جلب توجه پژوهشگران برنامه درسی به اجتماع نقش زیادی داشته و موضوع‌ها و به‌خصوص مسائل اجتماعی معاصر و تبلور آن‌ها در برنامه درسی در آرای ژيرو بسیار قابل توجه است. شکل‌گیری برنامه درسی حول موضوع‌های اجتماعی در دیدگاه Brameld با توجه به نقش ارزش‌های اجتماعی در فرایند تربیت و نظریه بازساختن‌گرایی قابل تبیین است. مسائل اجتماعی به دلیل ماهیت تناقض‌آمیزش در برنامه درسی گاهی منجر به سردرگمی دانش‌آموزان می‌شود. مسائل اجتماعی معمولاً یکی از عوامل تغییر مسیر برنامه‌های درسی هستند (Thomas, 2010). مسائل اجتماعی باید در قالب برنامه درسی و در کلاس درس موردبررسی قرار گیرد. این نه‌تنها برنامه درسی را تقویت می‌کند بلکه دانش‌آموزان را با مسائل اجتماعی ریزودرشت آشنا می‌کند (Leahey, 2014).

با توجه به آنچه گفته شد جایگاه موضوع‌های اجتماعی در برنامه‌های درسی چه به لحاظ موضوع (Ross, 2014)، چه به لحاظ بحث نظری و نحله‌ای از دیدگاه‌ها و نظریه‌های برنامه درسی (Schubert, 2010) تثبیت‌شده و پژوهش‌های متعددی در این خصوص به انجام رسیده که ابعاد مختلف موضوع را موردبررسی و مطالعه قرار داده‌اند (Brant et al., 2016). در داخل کشور هم موضوع‌های مرتبط با اجتماع در پژوهش‌های برنامه درسی موردتوجه قرار گرفته است. بر این اساس سؤال اساسی که پژوهش حاضر با آن مواجه است اینکه موضوع‌های اجتماعی تا چه حد در مقالات علمی برنامه درسی موردتوجه قرار گرفته‌اند؟ سؤال‌های جزئی زیر در پژوهش حاضر موردبررسی قرار گرفته است:

۱. در مقالات علمی حوزه برنامه درسی موضوع‌های «اجتماعی» تا چه حد موردتوجه قرار گرفته است؟
۲. مفهوم «اجتماعی» در ترکیب با کدام مفاهیم دیگر در مقالات علمی آمده است؟
۳. آیا می‌توان مفاهیم «اجتماعی» به‌کاررفته در مقالات علمی حوزه برنامه درسی را طبقه‌بندی کرد؟

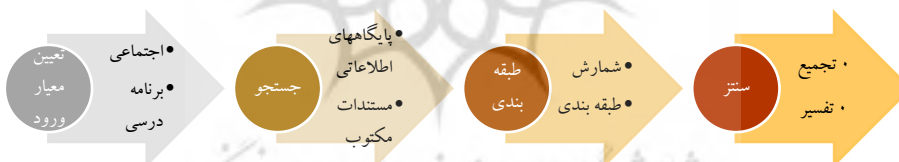
روش

در مطالعه حاضر از رویکرد کیفی و روش سنتز پژوهی^۱ استفاده شده است. سنتز پژوهی روشی برای توصیف، کسب آگاهی در خصوص پژوهش‌ها و پیدا کردن ارتباط بین

۱. Research synthesis

پژوهش‌های مختلف است (Mays et al., 2005). پژوهشگرانی که به دنبال ترکیب، تلفیق، تحلیل و تفسیر تازه‌ای از پژوهش‌های قبلی هستند از سنتز پژوهی استفاده می‌کنند (نادی‌راوندی، ۱۳۹۶). هدف از سنتز پژوهی تولید دانش جدید از طریق روشن ساختن روابط و تنش‌ها و اختلاف دیدگاه‌ها بین گزارش‌های مطالعات منفردی است که بیش از این دیده نشده‌اند (Suri & Clarke, 2009). آنچه در مطالعه حاضر نیز انجام شده باهدف فوق هماهنگ است. سنتز پژوهی دارای زیر روش‌های متعددی است که شامل مرور متون (مرور نقلی)، مرور نظام‌مند، فراتحلیل، فراقوم‌نگاری، مقایسه موردی متقاطع، تحلیل ثانویه داده‌های اولیه، فرا تفسیر، فرا مطالعه و سنتز پژوهی آمیخته است (نادی‌راوندی، ۱۳۹۶). در پژوهش حاضر از فرا تفسیر استفاده شده است زیرا بر معنا و مفهوم در پژوهش‌ها متمرکز شده و به دنبال ارائه تفسیر جدیدی از موضوع با پسوند یا پیشوند «اجتماعی» در مقالات برنامه درسی است.

جامعه مورد مطالعه مقالات علمی چاپ شده به زبان فارسی در مجله‌های علمی حوزه برنامه درسی و دانشنامه برنامه درسی از سال ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۰ است که از بین آن‌ها مقالاتی که در عنوان آن‌ها دو مفهوم «اجتماعی (با پیشوند و پسوند)» و «برنامه درسی» به کاررفته تعداد ۲۹ مقاله انتخاب و تحلیل شدند. این فرایند در شکل زیر نشان داده شده است:

مقاله‌های انتخاب شده بر اساس معیار ورود به شرح زیر است:

ردیف	نام و نام خانوادگی نویسنده	عنوان مقاله	سال انتشار	مجله
۱	رضا فزونی شره جینی؛ موسی پیری و سیروس اسدیان	چالش‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در تربیت شهروندی- اجتماعی بر اساسی مدل تایلر	۱۳۹۵	نظریه و عمل در برنامه درسی، سال ۴، شماره ۷
۲	مرضیه دهقانی و مقصود امین خندقی	تحلیلی بر وضعیت موجود برنامه درسی تربیت اجتماعی دوره راهنمایی	۱۳۹۰	پژوهش‌های برنامه درسی، دوره ۱ شماره

ردیف	نام و نام خانوادگی نویسنده	عنوان مقاله	سال انتشار	مجله
		بر مبنای تحلیل محتوای کتاب درسی و اسناد مرتبط با برنامه درسی		۲
۳	مهدی سبحانی‌نژاد و زهرا آب‌نیک	بررسی میزان توجه به مؤلف‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۸۹-۱۳۹۰	۱۳۹۱	اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره ۸ شماره ۱
۴	راحله قاضی اردکانی؛ حسن ملکی؛ علیرضا صادقی و فریبرز درتاج	طراحی الگوی برنامه درسی پژوهش محوری در مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی برای پرورش تفکر و خلاقیت در دانش‌آموزان	۱۳۹۶	ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره ۷، شماره ۳
۵	یحیی معروفی	دیدگاه اجتماعی برنامه درسی	۱۳۹۴	دانشنامه برنامه درسی
۶	لیلا بهمنی؛ سید منصور مرعشی؛ محمدجعفر پاک‌سرشت و مسعود صفایی مقدم	آیا بازسازی اجتماعی و فرهنگی وظیفه مدرسه است؟ (بررسی تحلیلی دیدگاه بازسازی‌گرایان اجتماعی)	۱۳۹۵	مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، دوره ۶ شماره ۱
۷	فتانه یزدانی؛ عفت عباسی؛ محمد حسنی و مجید علی‌عسگری	طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه درسی تربیت اجتماعی دوره اول متوسطه با تأکید بر اسناد بالادستی	۱۳۹۷	پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، سال ۶، شماره ۲
۸	مینو طباطبائی	بررسی مؤلفه‌های تربیت سیاسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی	۱۳۹۷	پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۶، شماره ۴۰
۹	محمد رضا نیلی؛ احمد رضا نصر؛ مصطفی شریف و محمود مهر محمدی	الزام‌ها و پیامدهای اجتماعی برنامه درسی پاسخگو در آموزش عالی: مطالعه موردی دانشگاهی دولتی اصفهان	۱۳۸۹	جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۱، شماره ۳۸
۱۰	آرش گوازی	مطالعه تطبیقی-تحلیلی شیوه انتخاب و سازمان‌دهی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و آموزش شهروندی در مقطع آموزش ابتدایی ایران با سوئد	۱۳۸۷	نوآوری‌های آموزش، شماره ۲۵
۱۱	طیبه حق‌پرست؛ عزت‌الله	طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی	۱۳۹۵	راهبردهای آموزش در

ردیف	نام و نام خانوادگی نویسدگان	عنوان مقاله	سال انتشار	مجله
	نادری؛ مریم سیف‌نراقی	معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی‌ربط		علوم پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۳
۱۲	سمیه زادمهر؛ اباصلت خراسانی و حامد زمانی‌منش	تحلیل محتوای کتاب‌های درس مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر	۱۳۹۴	مطالعات آموزشی و آموزشگاهی، سال ۴، شماره ۱۳
۱۳	سمیرا ابراهیم‌پور، عزت‌الله نادری و مریم سیف‌نراقی	شناسایی و بررسی ویژگی‌های مطلوب عناصر برنامه درسی برای نیل به پرورش مهارت‌های حل مسئله در درس مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی	۱۳۹۷	مطالعات آموزشی و آموزشگاهی، سال ۶، شماره ۱۶
۱۴	مرضیه دهقانی و مقصود امین‌خندقی	گذر از رویکرد دیسیپلینی به اجتماعی در برنامه درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی: تحلیلی بر وضعیت موجود و مطلوب از منظر دبیران	۱۳۹۳	فصلنامه پژوهش‌های آموزش و یادگیری دوره ۲۱، شماره ۵
۱۵	علیرضا صادقی	نقد نظریه برنامه درسی بازسازی اجتماعی	۱۳۹۴	پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی، دوره ۱ شماره ۱
۱۶	سوسن کشاورز و خسرو باقری	اهداف برنامه درسی مطالعات اجتماعی متناظر با مبانی فلسفی سازگار با آموزه‌های دینی اسلام و دلالت‌های آن در عرصه عناصر برنامه درسی	۱۳۹۴	مطالعات برنامه درسی، دوره ۱۰، شماره ۳۶
۱۷	مریم مصلاهی و ناصر نوشادی	ردیابی مؤلفه‌های برابری آموزشی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی	۱۳۹۵	مطالعات برنامه درسی ایران، شماره ۴۳
۱۸	خلیل غفاری، قدسی احقر، عزت‌الله نادی	بررسی تحلیلی مبانی روان‌شناختی، اجتماعی و فلسفی برنامه درسی فناوری اطلاعات و ارتباطات	۱۳۸۷	رهبری و مدیریت آموزشی، سال دوم، شماره ۴
۱۹	اسماعیل کاظم‌پور؛ فریده حق‌پرست؛ بدری عباسی و مریم یارمحمد	طراحی اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی مبتنی بر توسعه سرمایه اجتماعی برای آموزش عالی ایران	۱۳۹۸	تحقیقات مدیریت آموزشی، شماره ۴۰
۲۰	فاطمه کریمی	برنامه درسی پنهان؛ تأکید بر تربیت	۱۳۹۱	راهنماهای آموزش،

ردیف	نام و نام خانوادگی نویسنده	عنوان مقاله	سال انتشار	مجله
		اجتماعی	دوره ۵، شماره ۲	
۲۱	صغری ابراهیمی قوام و یحیی محمدی	تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر	۱۳۹۵	اعتیادپژوهی شماره ۳۹
۲۲	فروزان تنکابنی؛ علیرضا یوسفی و نرگس کشتی آرای	طراحی اهداف مبتنی بر توسعه سرمایه اجتماعی در برنامه درسی آموزش عالی ایران	۱۳۹۴	مطالعات برنامه درسی آموزش عالی
۲۳	مهدی سبحانی نژاد؛ نجمه احمدآبادی؛ صمد محمدی و آزاد محمدی	تبیین نقش مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان آموزش عالی در بازتولید سرمایه‌های فرهنگی - اجتماعی	۱۳۹۳	نامه آموزش عالی، شماره ۲۸
۲۴	نیکویمانی و محمد فخاری	پاسخ‌گویی اجتماعی برنامه درسی در آموزش پزشکی: موانع و راهکارها	۱۳۹۲	آموزش در علوم پزشکی، دوره ۱۳، شماره ۱۲
۲۵	رحمان پاریاد؛ احمد سلحشوری؛ محمدرضا یوسفی	تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به آموزش حقوق کودک	۱۳۹۷	پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، دوره ۲، شماره ۳۲
۲۶	سید بهاء‌الدین کریمی؛ یوسف ادیب؛ فیروز محمودی؛ رحیم بدری گرگری	شناسایی سبک‌های یادگیری در دانش‌آموزان و مقایسه آن با برنامه درسی قصد شده مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی	۱۳۹۸	رویکردهای نوین آموزشی، سال ۱۴، شماره ۱
۲۷	علی حسینی مهر و سهیلا زال‌بیگی	بررسی مؤلفه‌های کفایت اجتماعی در طراحی برنامه درسی پایه ششم ابتدایی از منظر معلمان	۱۳۹۱	روانشناسی تربیتی، سال ۳، شماره ۴
۲۸	مهین اتق؛ فائزه ناطقی؛ عباس قلناش	شناسایی مؤلفه‌های مسئولیت اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران	۱۳۹۷	رهبری و مدیریت آموزشی، سال ۱۲، شماره ۴
۲۹	معصومه بهرامی‌پور، مرجان کیان و زهرا نیکنام	واکاوی ابعاد برنامه درسی مغفول مطالعات اجتماعی پایه هفتم متوسطه	۱۳۹۶	فصلنامه تعلیم و تربیت شماره ۱۳۱

برای تحلیل مقالات تمام متن مقاله مطالعه شده و مفاهیم دارای پسوند یا پیشوند «اجتماعی» استخراج و دسته‌بندی شد. برای بررسی مفاهیم به پسوند یا پیشوند اجتماعی ابتدا مقاله‌ها از ابتدا تا انتها مطالعه شد و مفاهیم استخراج و به صورت خام صورت‌بندی شد. سپس از فرد دیگری خواسته شد همین فرایند را انجام دهد. در گام بعدی پالایش مفاهیم انجام شد. همچنین چکیده تمامی مقاله‌ها از نظر گویا بودن و رعایت قواعد نگارش هم توسط محقق و هم توسط فرد دیگر بررسی و در سه طیف «خوب، متوسط و ضعیف» طبقه‌بندی شدند. در گام بعدی محتوای مقاله‌ها در دو طبقه مرتبط با علوم اجتماعی و مرتبط با تعلیم و تربیت کلاسه‌بندی شدند. هر دو بلوک توسط متخصص تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسی بررسی شدند. در پایان روابط مفاهیم توسط چهار نفر تیم تحقیق بررسی و طبقه‌های اصلی آن استخراج شد.

یافته‌ها

سؤال پژوهشی اول: در مقالات علمی حوزه برنامه درسی موضوع‌های اجتماعی تا چه حد مورد توجه قرار گرفته است؟

برای پاسخ به سؤال پژوهشی فوق، متن تمامی مقالات مورد مطالعه بررسی شد و کلماتی که دارای پیشوند و پسوند اجتماعی بودند استخراج شد که در جدول زیر خلاصه شده‌اند.

جدول ۱. مفاهیم اجتماعی استخراج شده از مقالات برنامه درسی

ردیف	منبع	مؤلفه‌ها
۱	دهقانی و امین‌خندقی (۱۳۹۰)	آموزش مسائل اجتماعی، تعلیمات اجتماعی، تربیت اجتماعی، نظم اجتماعی، اجتماعی شدن، هنجار اجتماعی، سازمان اجتماعی، تعهد اجتماعی، سواد اجتماعی، رفتار مطلوب اجتماعی، بازسازی اجتماعی، کنش اجتماعی، مطالعات اجتماعی، برنامه درسی علوم اجتماعی، چالش‌های اجتماعی، نگرش اجتماعی، مهارت اجتماعی، واقعیت‌های اجتماعی، انطباق اجتماعی، بازسازی اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، حیات اجتماعی، تعامل اجتماعی، تعاون اجتماعی، بهبود اجتماعی، کارکرد مؤثر اجتماعی، سازگاری اجتماعی، هویت اجتماعی، تجربه اجتماعی، انطباق اجتماعی، هدف اجتماعی، میراث اجتماعی، اصلاح اجتماعی، مفاهیم اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اخلاق اجتماعی، بعد اجتماعی، جهت‌گیری‌های اجتماعی، تحول اجتماعی، انسان اجتماعی

ردیف	منبع	مؤلفه‌ها
۲	قاضی اردکانی و همکاران (۱۳۹۶)	اندیشه اجتماعی، مطالعات اجتماعی، تربیت اجتماعی، نیاز اجتماعی، زندگی اجتماعی، مسائل اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مهارت اجتماعی، علوم اجتماعی، پویایی اجتماعی، همکاری اجتماعی، پرسشگری اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی
۳	معروفی (۱۳۹۴)	تغییر اجتماعی، ساختار اجتماعی، واقعیت اجتماعی، نظام اجتماعی، تکامل اجتماعی، رفتار اجتماعی، کارکردگرایی اجتماعی، سازگاری اجتماعی، تضاد اجتماعی، تحول اجتماعی، تربیت اجتماعی، نیاز اجتماعی، هنجار اجتماعی، نابرابری اجتماعی، سواد اجتماعی، چالش اجتماعی، زندگی اجتماعی، نظریه اجتماعی، شرایط خاص اجتماعی، دیدگاه اجتماعی، نقادی سیاسی اجتماعی
۴	بهمنی و همکاران (۱۳۹۵)	بازسازی اجتماعی، بازسازی گرایان اجتماعی، نظم اجتماعی، دگرگونی اجتماعی، ثبات اجتماعی، عدالت اجتماعی، تغییر اجتماعی، ساختار اجتماعی، تجربه اجتماعی، مشکلات اجتماعی، وظایف اجتماعی، تناقض اجتماعی، بحران اجتماعی، انحطاط اجتماعی، آشفتگی اجتماعی، مشکلات اخلاقی اجتماعی، اصلاح اجتماعی، معضلات اجتماعی، سازمان اجتماعی، بازسازی فرهنگی اجتماعی، بازدهی اجتماعی، کارایی اجتماعی، عدالت اجتماعی، علوم اجتماعی، جهت‌گیری اجتماعی، آگاهی سیاسی اجتماعی، وضعیت اجتماعی، نگاه اجتماعی، فرایند اجتماعی، تعامل اجتماعی، فعال اجتماعی، مفاسد اجتماعی، توسعه اجتماعی، حقوق اجتماعی، انتقاد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، کارکرد مؤثر اجتماعی، ارتباطات مؤثر اجتماعی، بهبود زندگی اجتماعی، تحول فرهنگ اجتماعی
۵	یزدانی و همکاران (۱۳۹۷)	تربیت اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی، تعهد اجتماعی، واکنش‌های اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی، بعد اجتماعی، بینش اجتماعی، باورهای اجتماعی، اخلاق اجتماعی، کارآموزی اجتماعی، اهداف اجتماعی، بازسازی‌گرایی اجتماعی، بهبود اجتماعی، وحدت اجتماعی، وفاق اجتماعی، مسئله اجتماعی، محیط اجتماعی، هویت اجتماعی، نیاز اجتماعی، ارزش‌های مطلوب اجتماعی، برنامه‌های اجتماعی، تعامل اجتماعی، رویدادهای اجتماعی، مقررات اجتماعی، واژه‌های مشترک اجتماعی، نقش‌های اجتماعی، مهارت‌های اجتماعی، شایستگی اجتماعی، صلاحیت اجتماعی، هنجار اجتماعی، پایگاه اجتماعی، موفقیت‌های اجتماعی، همیاری اجتماعی
۶	طباطبائی (۱۳۹۷)	زندگی اجتماعی، فضائل اجتماعی، تربیت اجتماعی، مطالعات اجتماعی، نقادی اجتماعی، مهارت‌های اجتماعی، زمینه اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، آزادی اجتماعی، عدالت اجتماعی
۷	نیلی و همکاران (۱۳۸۹)	نهاد اجتماعی، رسالت اجتماعی، خدمات اجتماعی، تعهد اجتماعی، مشتریان اجتماعی، پاسخگویی اجتماعی، نیاز اجتماعی، تقاضای اجتماعی، التزام

ردیف	منبع	مؤلفه‌ها
		اجتماعی، سازمان‌های اجتماعی، رضایتمندی اجتماعی
۸	حق پرست، نادری سیف‌نراقی (۱۳۹۵)	مطالعات اجتماعی، فردی و اجتماعی
۹	زادمهر، خراسانی و زمانی‌منش (۱۳۹۴)	مطالعات اجتماعی، شایستگی‌های متفاوت اجتماعی، شرایط اجتماعی، سرمایه‌گذاری اجتماعی، واقعیت اجتماعی، قرارداد اجتماعی، تأمین اجتماعی، رفاه اجتماعی، حقوق اجتماعی، کتب اجتماعی، امنیت اجتماعی
۱۰	ابراهیم‌پور، نادری و سیف‌نراقی (۱۳۹۷)	مطالعات اجتماعی، ریشه اجتماعی، مسائل اجتماعی، روابط اجتماعی، مهارت‌های اجتماعی، تعامل اجتماعی، پردازش اطلاعات اجتماعی، پیامدهای اجتماعی، جریان اجتماعی، شرایط اجتماعی، زمینه اجتماعی، زندگی اجتماعی، صلاحیت ضروری اجتماعی، محیط اجتماعی، خودکارآمدی اجتماعی، مفاهیم اجتماعی، محیط طبیعی اجتماعی، قوای اجتماعی، سواد اجتماعی، عقلانیت اجتماعی، یادگیرنده اجتماعی، روابط اجتماعی، نقادی اجتماعی، برخورد مسئولانه اجتماعی، فعال اجتماعی، نهاد اجتماعی
۱۱	دهقانی و امین‌خندقی (۱۳۹۳)	کنش اجتماعی، مهارت اجتماعی، تربیت اجتماعی، مسائل اجتماعی، سازمان اجتماعی، تعهد اجتماعی، مطالب اجتماعی، پدیده‌های اجتماعی، علوم اجتماعی، سواد اجتماعی، رفتار مطلوب اجتماعی، زندگی اجتماعی، نقش اجتماعی، نظام اجتماعی، جهت‌گیری‌های اجتماعی، تحول اجتماعی، نیاز اجتماعی
۱۲	صادقی (۱۳۹۴)	بازسازی اجتماعی، اصلاحات اجتماعی، کنشگر اجتماعی، تربیت اجتماعی، نظریه اجتماعی، سازگاری اجتماعی، نقش اجتماعی، نظم نوین اجتماعی، مشکلات اجتماعی، سواد اجتماعی، بحران‌های ناگوار اجتماعی، عدالت اجتماعی، طبقه اجتماعی، نظام اجتماعی، نیازهای متحول اجتماعی، بی‌ثباتی اجتماعی
۱۳	کشاوری و باقری (۱۳۹۴)	مطالعات اجتماعی، حیات اجتماعی، واقعیت اجتماعی، گروه‌های اجتماعی، سنت‌های اجتماعی، همبستگی اجتماعی، عدالت اجتماعی، تعمیق اجتماعی، روابط اجتماعی، مسئولیت اجتماعی
۱۴	سبحانی‌نژاد و آب‌نیک‌کی (۱۳۹۱)	مسئولیت اجتماعی، رشد اجتماعی، بعد اجتماعی، قوانین اجتماعی، نقش‌های اجتماعی، نیازهای اجتماعی، زمینه‌های اجتماعی، شرایط اجتماعی، شهروند اجتماعی
۱۵	رضا فزونی‌شهرجینی؛ موسی پیری و سیروس اسدیان (۱۳۹۵)	نهاد اجتماعی، شخصیت اجتماعی، ضرورت‌های اجتماعی، دانش اجتماعی، فعال اجتماعی، مطالعات اجتماعی، تعهدات اجتماعی، بعد اجتماعی، زندگی اجتماعی، مقررات اجتماعی، فرایندهای اجتماعی، علوم اجتماعی، شایستگی اجتماعی، نیاز اجتماعی، توسعه اجتماعی، رفتار مطلوب اجتماعی

ردیف	منبع	مؤلفه‌ها
		تصمیم‌گیری اجتماعی، تجارب اجتماعی، تربیت اجتماعی، شهروند اجتماعی،
۱۶	آرش گوازی (۱۳۸۷)	توسعه اجتماعی، مسائل اجتماعی، وضعیت اجتماعی، نهادهای اجتماعی، پروژه اجتماعی، یادگیری اجتماعی، مطالعات اجتماعی، تعلیمات اجتماعی، مهارت اجتماعی، ضرورت‌های اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، نظام اجتماعی، زندگی اجتماعی، محیط اجتماعی، تحول اجتماعی، درس اجتماعی، تنوع اجتماعی،
۱۷	مصلائی و نوشادی (۱۳۹۵)	داروین‌سب اجتماعی، نابرابری اجتماعی، مطالعات اجتماعی، اقتصادی اجتماعی، سرمایه اجتماعی، بعد اجتماعی، گفتارهای اجتماعی، سنت‌های اجتماعی، پایگاه اجتماعی، تعلیمات اجتماعی،
۱۸	غفاری و همکاران (۱۳۸۷)	مبانی اجتماعی، فرهنگی اجتماعی، فلسفی اجتماعی، شایستگی اجتماعی، کارشناسان اجتماعی، تعاملات اجتماعی، مؤلفه‌های اجتماعی، مؤلفه‌های مبانی اجتماعی،
۱۹	کاظم‌پور و همکاران (۱۳۹۸)	سرمایه اجتماعی، پدیده اجتماعی، اندیشمندان اجتماعی، سازمان اجتماعی، ساختارهای اجتماعی، تعامل اجتماعی، گروه‌های اجتماعی، سیستم اجتماعی، روابط اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، موقعیت اجتماعی، ظرفیت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشکلات اجتماعی، ابعاد اجتماعی، عملکرد اجتماعی، یادگیری اجتماعی، فرسایش اجتماعی،
۲۰	کریمی (۱۳۹۱)	هنجار اجتماعی، تربیت اجتماعی، محیط اجتماعی، ساخت اجتماعی، جو اجتماعی، مهارت اجتماعی، فضائل اجتماعی، زمینه‌های اجتماعی، فرایند اجتماعی، بافت اجتماعی، نظام اجتماعی، رفتار اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی،
۲۱	ابراهیمی‌قوام و محمدی (۱۳۹۵)	مشکلات اجتماعی، آسیب اجتماعی، شرایط اجتماعی، زمینه اجتماعی، مهارت اجتماعی، مسمومیت اجتماعی، مطالعات اجتماعی، توسعه اجتماعی، نیاز اجتماعی،
۲۲	تنکابنی و همکاران (۱۳۹۴)	سرمایه اجتماعی، گروه‌های اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، سیستم‌های اجتماعی، سازمان اجتماعی، ساختار اجتماعی، مشارکت اجتماعی، نظم نوین اجتماعی، علوم اجتماعی، شایستگی اجتماعی، جامعه اجتماعی، بازسازی اجتماعی، سازگاری اجتماعی،
۲۳	سبحانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳)	سازمان اجتماعی، جو اجتماعی، بازتولید اجتماعی، نظم اجتماعی، شرایط اجتماعی، بازتولید اجتماعی، شرایط اجتماعی، برابری اجتماعی، ماهیت اجتماعی، زندگی اجتماعی، منزلت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی، پایگاه اجتماعی، واقعیات اجتماعی، گرایش اجتماعی، طبقه اجتماعی، تمایز اجتماعی، قشرهای اجتماعی،

ردیف	منبع	مؤلفه‌ها
۲۴	یمانی و فخاری (۱۳۹۲)	پاسخگویی اجتماعی، رسالت اجتماعی، زمینه اجتماعی، علوم اجتماعی، آموزش اجتماعی، سرمایه اجتماعی، زمینه اجتماعی، تعهدات اجتماعی، جهت‌گیری اجتماعی، خدمات بالینی اجتماعی،
۲۵	پاریاد و همکاران (۱۳۹۷)	حقوق اجتماعی، تعلیمات اجتماعی، امنیت اجتماعی، مطالعات اجتماعی، زمینه اجتماعی، مهارت‌های اجتماعی، صلاحیت‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی،
۲۶	کریمی و همکاران (۱۳۹۸)	مطالعات اجتماعی، نظام‌های اجتماعی، علوم اجتماعی، ساخت‌یافته اجتماعی، مهارت اجتماعی، نظام‌های اجتماعی
۲۷	حسینی مهر و زال‌بیگی (۱۳۹۱)	کفایت اجتماعی، دگرگونی اجتماعی، رفتارهای اجتماعی، مهارت اجتماعی، توانایی اجتماعی، اختلال روانی اجتماعی، محیط اجتماعی، آگاهی اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تعامل‌های اجتماعی، رفتار اجتماعی، شایستگی اجتماعی، تغییرات اجتماعی، شرایط اجتماعی، اثرهای اجتماعی، تعادل اجتماعی، آسیب‌های اجتماعی، زندگی اجتماعی، فعالیت اجتماعی، زمینه‌های اجتماعی، فرایند اجتماعی، سازگاری اجتماعی، روابط اجتماعی، بعد اجتماعی، شخصیت اجتماعی،
۲۸	اتق، ناطقی و قلتاش (۱۳۹۷)	مسئولیت‌های اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، زندگی اجتماعی، موجودی اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی، رشد اجتماعی، نظام اجتماعی، تعهدات اجتماعی، امور اجتماعی، موقعیت‌های اجتماعی، رفتار اجتماعی، عملکرد اجتماعی، مهارت‌های اجتماعی، الزامات اجتماعی، مطالعات اجتماعی، رفتار اجتماعی، گونه‌ای اجتماعی، امنیت اجتماعی، همدلی اجتماعی،
۲۹	بهرامی‌پور، کیان و نیکنام (۱۳۹۶)	مطالعات اجتماعی، محیط‌های اجتماعی، زندگی اجتماعی، پدیده پیچیده اجتماعی، زمینه اجتماعی، تربیت اجتماعی، تعلیمات اجتماعی،

همان‌طور که اطلاعات جدول ۱ نشان می‌دهد در مقالات علمی حوزه برنامه درسی طیف متنوعی از موضوعات اجتماعی پوشش داده شده است. آنچه در ابتدا توجه را به خود جلب می‌کند تعداد زیاد مفاهیم و تنوع بسیار زیاد مفاهیم است و همان‌طور که اطلاعات جدول نشان می‌دهد تکرار مفاهیم نیز خیلی قابل توجه نیست.

سؤال پژوهشی دوم: مفهوم «اجتماعی» در ترکیب با کدام مفاهیم دیگر در مقالات علمی آمده است؟

جدول ۲. ترکیب مفاهیم با مفهوم اجتماعی

مفهوم اضافه به مفهوم «اجتماعی»	مفهوم اضافه به مفهوم «اجتماعی»
پاسخگویی، تقاضا، التزام، رضامندی، تفاوت، سرمایه گذاری، واقعیت، قرارداد، رفاه، حقوق، کتاب، امنیت، ریشه، روابط، پردازش اطلاعات، پیامد، جریان، صلاحیت ضروری، خودکارآمدی، مفهوم، محیط طبیعی، قوای، عقلانیت، یادگیرنده، برخورد مسئولانه، فعال، مطالب، پدیده، اصلاحات، نظم نوین، بحران‌های ناگوار، طبقه، نیازهای متحول، بی‌ثباتی، گروه، سنت، همبستگی، تعمیق، قوانین، فرایند، شهروند، شخصیت، ضرورت، دانش، توسعه، تصمیم‌گیری، پروژه، داروینسم، اقتصادی، گفتار، فرهنگی، مبانی، فلسفی، کارشناسان، اندیشمندان، سیستم، شبکه، ظرفیت، عملکرد، فرسایش، جو، آسیب، مسمومیت، نظم نوین، بازتولید، ماهیت، منزلت، پایگاه، واقعیات، گرایش، تمایز، قشر، خدمات بالینی، ساخت یافته، کفایت، توانایی، اختلال روانی، اثرهای، تعادل، موجودی، امور، الزام، گونه، همدلی، پدیده پیچیده	آموزش، تعلیمات، تربیت، نظم، هنجار، سواد، رفتار مطلوب، سازمان، تعهد، بازسازی، کنش، مطالعات، برنامه درسی، چالش، نگرش، مهارت، واقعیت، انطباق، مسئولیت، حیات، تعامل، تعاون، بهبود، کارکرد مؤثر، سازگاری، هویت، تجربه، انطباق، هدف، میراث، اصلاح، مفاهیم، مشارکت، اخلاق، بُعد، جهت‌گیری، تحول، انسان، اندیشه، نیاز، اعتماد، پویایی، همکاری، پرسشگری، تغییر، ساختار، نظام، تکامل، رفتار، کارکردگرایی، تضاد، نابرابری، چالش، زندگی، نظریه، شرایط خاص، نقادی سیاسی، بازسازی گرایان، دگرگونی، ثبات، عدالت، ارزش، بینش، باور، کارآموزی، اخلاق، بازسازی گرای، وحدت، وفاق، مسئله، محیط، ارزش‌های مطلوب، برنامه، تعامل، رویداد، مقررات، واژه‌های مشترک، نقش، صلاحیت، شایستگی، پایگاه، موفقیت، همیاری، فضائل، زمینه، آزادی، عدالت، نهاد، رسالت، خدمات، تعهد، مشتری،

جدول ۲ به‌نوعی یافته‌های جدول ۱ را تکمیل می‌کند. نگاهی به جدول نشان می‌دهد در ۲۹ مقاله موردبررسی ۱۹۵ مفهوم به‌اصطلاح «اجتماعی» اضافه شده و در مقالات آمده است. نکته قابل توجه طیف مفاهیمی است که به کاررفته‌اند. پیش‌بینی پژوهشگران این بود که عمدتاً از مفاهیم مرتبط با تعلیم و تربیت استفاده شود اما نتایج نشان داد که چنین نیست و موضوع‌های اجتماعی زیادی که حتی در حوزه تعلیم و تربیت و برنامه درسی خیلی مورد تأکید نیستند در مقالات مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

سؤال پژوهشی سوم: آیا می‌توان مفاهیم اجتماعی به کاررفته در مقالات علمی حوزه برنامه درسی را طبقه‌بندی کرد؟

جدول ۳. طبقه‌بندی مفاهیم به‌کاررفته در مقالات

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
تعلیم و تربیت	آموزش مسائل اجتماعی	۱	دربرگیرنده مفاهیمی است که به‌نوعی با تعلیم و تربیت قرابت دارند.
	تعلیمات اجتماعی	۵	
	تربیت اجتماعی	۱۰	
	سواد اجتماعی	۵	
	مطالعات اجتماعی	۱۵	
	برنامه درسی علوم اجتماعی	۷	
	مهارت اجتماعی	۱۳	
	کارآموزی اجتماعی	۱	
	کتاب اجتماعی	۱	
	مطالب اجتماعی	۱	
ساختار جامعه	دروس اجتماعی	۱	دربردارنده مفاهیمی است که اشاره مستقیم به ساختار جامعه دارند.
	دروس اجتماعی	۱	
	نهاد اجتماعی	۸	
	سازمان اجتماعی	۷	
	ساخت اجتماعی	۱	
	سازمان‌های موازی اجتماعی	۱	
	ساختار اجتماعی	۴	
	قشرهای اجتماعی	۱	
	طبقه اجتماعی	۲	
	گروه‌های اجتماعی	۳	
رفتار اجتماعی	رفتار مطلوب اجتماعی	۳	به مفاهیمی اشاره می‌کند که رفتار فرد در جامعه را نشان می‌دهد.
	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۳	
	همکاری اجتماعی	۱	
	مشارکت اجتماعی	۶	
	شهروند اجتماعی	۱	
	برخورد مسئولانه اجتماعی،	۱	
	تعامل اجتماعی	۷	
	مسئولیت اجتماعی	۸	
	رفتار اجتماعی	۴	
	سازگاری اجتماعی	۵	
	رضامندی اجتماعی،	۱	
	پاسخگویی اجتماعی	۲	

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
مربوط به جامعه	زندگی اجتماعی	۱۲	اشاره به مفاهیمی دارد که در قاموس جامعه معنی پیدا می‌کند.
	انسان اجتماعی	۲	
	مفاهیم اجتماعی	۲	
	هدف اجتماعی	۱	
	همدلی اجتماعی	۲	
	اندیشمندان اجتماعی	۱	
	موقعیت اجتماعی	۲	
	شبکه‌های اجتماعی،	۱	
	پروژه اجتماعی	۱	
	جامعه اجتماعی،	۱	
	کارشناسان اجتماعی،	۱	
	مدل اجتماعی،	۱	
	گونه‌ای اجتماعی،	۱	
	الزامات اجتماعی،	۱	
	امور اجتماعی،	۱	
	واقعیت‌های اجتماعی	۴	
	پردازش اطلاعات اجتماعی	۱	
	سرمایه‌گذاری اجتماعی	۱	
	مشتریان اجتماعی	۱	
	امنیت اجتماعی	۳	
	رفاه اجتماعی	۱	
	تأمین اجتماعی	۱	
	خدمات اجتماعی	۱	
	مقررات اجتماعی	۳	
	حیات اجتماعی	۲	
	واژه‌های مشترک اجتماعی،	۱	
	پدیده پیچیده اجتماعی،	۱	
	خدمات بالینی اجتماعی،	۱	
	مؤلفه‌های اجتماعی	۱	
	ریشه اجتماعی	۱	
	تفاوت اجتماعی	۱	
	بازتولید اجتماعی	۱	
	تمایز اجتماعی	۱	

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
	رسالت اجتماعی	۲	
	قوای اجتماعی	۱	
	پیامدهای اجتماعی	۱	
	نظم اجتماعی	۳	
	تعادل اجتماعی	۱	
	نظم نوین اجتماعی	۱	
	مسمومیت اجتماعی	۱	
	فرسایش اجتماعی	۱	
	سنت‌های اجتماعی	۲	
	نظم نوین اجتماعی	۱	
	همبستگی اجتماعی	۱	
	کنشگری اجتماعی	۱	
	اصلاحات اجتماعی	۱	
	پدیده‌های اجتماعی	۲	
	نظام اجتماعی	۷	
	پویایی اجتماعی،	۱	
	بعد اجتماعی	۸	
	اصلاح اجتماعی	۲	
	کارکرد مؤثر اجتماعی	۲	
	چالش‌های اجتماعی	۲	
	کنش اجتماعی	۳	
	هنجار اجتماعی،	۴	
	بازسازی اجتماعی	۵	
	تضاد اجتماعی،	۱	
	عقلانیت اجتماعی	۱	
	تحول اجتماعی	۹	
	نظریه اجتماعی	۲	
	نقادی سیاسی اجتماعی،	۱	
	بازسازی گرایان اجتماعی	۱	
	تناقض اجتماعی،	۱	
	بازدهی اجتماعی،	۱	
	کارکردگرایی اجتماعی،	۱	
	تقاضای اجتماعی،	۱	

مفاهیم خالص
اجتماعی

اشاره به مفاهیمی دارد که
به‌نوعی سازه‌های نظری علوم
اجتماعی را شکل می‌دهند.

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
	قرارداد اجتماعی،	۱	
	نقادی اجتماعی	۲	
	فضائل اجتماعی	۲	
	کارایی اجتماعی،	۱	
	داروینسم اجتماعی	۱	
	رشد اجتماعی	۲	
	تعمیق اجتماعی،	۱	
	بازسازی‌گرایی اجتماعی	۱	
	توسعه اجتماعی	۴	
	تکامل اجتماعی،	۱	
فرایندهای اجتماعی	تغییر اجتماعی	۴	اشاره به مفاهیمی دارد که بیانگر فرایندهایی است که در جامعه رخ می‌دهد.
	ثبات اجتماعی،	۱	
	فرایند اجتماعی	۴	
	برنامه‌های اجتماعی،	۱	
	رویدادهای اجتماعی	۱	
	واکنش‌های اجتماعی،	۱	
	تعاون اجتماعی،	۱	
	بهبود اجتماعی	۲	
	وحدت اجتماعی،	۱	
	وفاق اجتماعی	۱	
	تحول فرهنگ اجتماعی	۱	
	جریان اجتماعی،	۱	
	عملکرد اجتماعی،	۱	
	تعهد اجتماعی	۷	
	موقعیت اجتماعی	۲	
فرد در جامعه	جهت‌گیری‌های اجتماعی	۳	به مفاهیمی می‌پردازد که بیانگر فعالیت فرد در جامعه است.
	دیدگاه اجتماعی	۱	
	پرسشگری اجتماعی	۱	
	موجود اجتماعی،	۱	
	فعالیت اجتماعی	۱	
	آگاهی اجتماعی،	۱	
	گرایش اجتماعی،	۱	
	منزلت اجتماعی،	۱	

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
	سرمایه اجتماعی	۵	
	یادگیری اجتماعی	۲	
	شخصیت اجتماعی	۲	
	تصمیم‌گیری اجتماعی،	۱	
	تجارب اجتماعی،	۱	
	انطباق اجتماعی	۲	
	اهداف اجتماعی،	۱	
	کفایت اجتماعی،	۱	
	اختلال روانی اجتماعی،	۱	
	توانایی اجتماعی،	۱	
	خودکارآمدی اجتماعی،	۱	
	التزام اجتماعی،	۱	
	اخلاق اجتماعی،	۲	
	باورهای اجتماعی،	۱	
	بینش اجتماعی،	۱	
	ارتباطات مؤثر اجتماعی،	۱	
	انتقاد اجتماعی،	۱	
	مشکلات اخلاقی اجتماعی	۳	
	اعتماد اجتماعی	۳	
	تجربه اجتماعی	۲	
	روابط اجتماعی	۵	
	یادگیرنده اجتماعی،	۱	
	موفقیت‌های اجتماعی،	۱	
	پایگاه اجتماعی	۳	
	صلاحیت اجتماعی	۳	
	شایستگی اجتماعی	۶	
	نقش‌های اجتماعی	۴	
	بهبود بازسازی فرهنگی اجتماعی	۲	
	وظایف اجتماعی	۱	
	نگرش اجتماعی	۱	
	هویت اجتماعی	۲	
	نیاز اجتماعی	۹	
	دانش اجتماعی	۱	

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
	فعال اجتماعی	۳	
	نگاه اجتماعی،	۱	
	آگاهی سیاسی اجتماعی	۱	
	اندیشه اجتماعی	۱	
	گفتار اجتماعی	۱	
	جهت گیری اجتماعی	۱	
محیط اجتماعی	شرایط اجتماعی	۷	بیانگر مفاهیم مرتبط با بافت و زمینه جامعه است.
	جو اجتماعی	۲	
	زمینه اجتماعی	۱۰	
	محیط اجتماعی	۸	
	وضعیت اجتماعی	۲	
مرتبط با سایر مفاهیم کلان	عدالت اجتماعی	۴	بیانگر مفاهیم خیلی کلی در حوزه علوم اجتماعی و مرتبط با جامعه است.
	آزادی اجتماعی	۱	
	همیاری اجتماع	۱	
	حقوق اجتماعی	۳	
	ارزش های اجتماعی	۳	
	ماهیت اجتماعی	۱	
	مبانی اجتماعی	۱	
	سیستم اجتماعی	۲	
	ظرفیت اجتماعی	۱	
	میراث اجتماعی	۱	
	اقتصادی اجتماعی	۱	
	فلسفی اجتماعی	۱	
	ضرورت های اجتماعی	۲	
	پدیده های اجتماعی	۱	
	ارزش های مطلوب اجتماعی	۱	
مسائل اجتماعی	مشکلات اجتماعی	۶	اشاره به مفاهیمی دارد که بیانگر مسائل مبتلابه جامعه هستند.
	بی ثباتی اجتماعی	۱	
	اثرهای اجتماعی	۱	
	بحران های ناگوار اجتماعی	۱	
	آشفته گی اجتماعی	۱	
	نابرابری اجتماعی	۳	
	انحطاط اجتماعی	۱	

طبقه اصلی	مفهوم	فراوانی	توصیف طبقه
	مسائل اجتماعی	۵	
	معضلات اجتماعی	۱	
	آسیب اجتماعی	۲	
	بحران اجتماعی	۱	
	مفاسد اجتماعی	۱	

اطلاعات جدول ۳ نشان می‌دهد نزدیک به ۲۰۰ مفهوم حول محور «اجتماعی» در مقالات حوزه برنامه درسی آمده است. گروه همکار در تحلیل یافته‌ها بر اساس قرابت موضوعی و با بررسی مفاهیم به این نتیجه رسید که مفاهیم در ۱۰ طبقه کلان مفهومی قرار گیرند. این طبقات عبارت‌اند از «مسائل اجتماعی»، مرتبط با سایر مفاهیم کلان، محیط اجتماعی، فرد در جامعه، فرایندهای اجتماعی، مفاهیم خالص اجتماعی، مربوط به جامعه، رفتار اجتماعی، ساختار جامعه و تعلیم و تربیت». اطلاعات جدول همچنین نشان می‌دهد مفاهیم ترکیبی مطالعات اجتماعی (با فراوانی ۱۵)، مهارت اجتماعی (با فراوانی ۱۳)، زندگی اجتماعی (با فراوانی ۱۲)، زمینه اجتماعی، تربیت اجتماعی (با فراوانی ۱۰)، تحول اجتماعی، نیاز اجتماعی (با فراوانی ۹)، بُعد اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، نهاد اجتماعی (با فراوانی ۸)، نظام اجتماعی، تعهد اجتماعی، سازمان اجتماعی، تعامل اجتماعی، برنامه درسی علوم اجتماعی (با فراوانی ۷)، مشکلات اجتماعی، شایستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی (با فراوانی ۶) تعلیمات اجتماعی، سواد اجتماعی، سازگاری اجتماعی، بازسازی اجتماعی، سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی و مسائل اجتماعی (با فراوانی ۵) تکرار شده‌اند. اکثر مفاهیم فراوانی زیادی نداشته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

پیش از بحث و نتیجه‌گیری گذری بر مفهوم «اجتماعی» در حوزه جامعه‌شناسی و برنامه درسی می‌تواند به فهم بهتر موضوع این مقاله کمک کند. در زبان فارسی اجتماع در برابر Community، جامعه در برابر Society و اجتماعی در برابر Social به کار می‌رود. در فرهنگ دهخدا اجتماع به «دورهم گردآمدن، به هم پیوستن، جمع شدن تعریف شده است؛ جامعه به» گروهی از مردم که باهم وجه اشتراک داشته باشند و در سرزمینی واحد زندگی کنند تعریف شده؛ و در مقابل مفهوم اجتماعی آمده: «منسوب به اجتماع مقابل فردی. ۱ -

کاری که به اجتماع و به همگان بستگی داشته باشد آنچه مربوط به گروهی باشد که باهم زندگی می کنند مانند مؤسسات فرهنگی بهداشتی اقتصادی سیاسی تعاونی و مانند آن ها. ۲ - کسی که با آداب و رسوم همگانی آشنا و دمساز است. ۳ - طرفدار اجتماع سوسیالیست. یا کارهای اجتماعی. کارهایی که بسود اجتماع مردم صورت می گیرد». تعریفی که در فرهنگ و بستر (۲۰۲۰) آمده نیز تا حد زیادی با برداشت های فوق تطابق دارد. بررسی این سه مفهوم نشان می دهد کلمه اجتماعی بیشتر مورد توجه و گسترش معنایی بیشتری دارد.

بررسی مفهوم «اجتماعی» در دانشنامه های علوم اجتماعی نشان می دهد این مفهوم از کلمه لاتین socii گرفته شده و ریشه های تاریخی آن به متحدان تاریخی روم باستان بازمی گردد (ویکی پدیا انگلیسی). در دانشنامه بین المللی علوم اجتماعی و رفتاری مفهوم اجتماعی در ترکیب با صدها مفهوم دیگر مورد بررسی قرار گرفته و به صورت تک مفهوم به ندرت مورد استناد قرار گرفته است (Smelser & Baltes, 2001). این مرور لغت شناسی حاکی از پیچیدگی مفهومی زیاد در موضوع های مرتبط با انسان دارد. بنابراین در بررسی و کاربرد مفهومی مانند اجتماعی تا حد زیادی باید به دلالت ها، بافت و زمینه ای که در آن به کار می رود و منظور نویسندگان از استفاده از آن توجه کرد.

با توجه به گستره مفهومی موضوع های مرتبط با عبارت اجتماعی آنچه مهم خواهد بود دقت در کاربرد و استفاده از آن در حوزه های مرتبط با انسان و به تعبیری علوم انسانی و رفتاری است. مقالات مورد بررسی در این مطالعه همگی در بافتار علوم تربیتی و یا تعلیم و تربیت قرار دارند و بنابراین در تفسیر نتایج باید به این مهم توجه کرد. همان طور که دیویی تحت تأثیر جورج هربرت مید اظهار می دارد: دانش آموزان در خلأ های اجتماعی زندگی نمی کنند آن ها بر جامعه و جامعه بر آن ها تأثیر می گذارد (Gordon, 2010 در Kridel, 2010) و این یعنی مدرسه یک محیط اجتماعی پویا با طیفی از موضوع های مرتبط است. این موضوع ها در بافتار برنامه درسی قابل رؤیت و قابل مطالعه است.

همان طور که گفته شد سؤال اصلی مقاله حاضر این بود که موضوع های اجتماعی تا چه حد در مقالات حوزه برنامه درسی تبلور دارد و بر این اساس با کمک روش سنتز پژوهی تلاش شد به این سؤال پاسخ داده شود. نتایج بررسی نشان داد مفاهیم با پسوند و یا پیشوند اجتماعی در مقالات حوزه برنامه درسی به صورت متنوعی مورد استفاده قرار گرفته اند. مطالعه مقالات نشان داد: بیان مسئله اکثر مقالات پر استناد بوده و مفاهیم اجتماعی متعددی

مورد استفاده قرار گرفته‌اند. هرچند اکثر مقالات متمرکز بر موضوعات درس تعلیمات اجتماعی و تربیت اجتماعی بودند اما فراوانی استفاده از این مفهوم ترکیبی خیلی زیاد نبود. موضوعی که توجه محققان را به خود جلب کرد این بود که اکثر مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌های دکتری و بعضاً کارشناسی ارشد بود و اکثر آن‌ها در بافت موضوع پژوهشی خود طیفی از مفاهیم با نگاه اجتماعی را در مقالات آورده‌اند؛ ضمن اینکه بخش بحث و نتیجه‌گیری در اکثر مقالات ضعیف بود. استناد و کاربرد گسترده مفاهیم در کنار هم و عدم توجه به بار معنایی آن‌ها در حوزه علوم اجتماعی نیز موضوعی قابل توجه بود. موضوع‌های اجتماعی درهم‌تنیده، پیچیده و تحت تأثیر عوامل مختلف (از جمله فرهنگ، سیاست، اقتصاد و ...) قرار دارند (آقابخشی، ۱۳۸۱) و به نظر نویسندگان این مقاله در پژوهش‌ها و مقالات حوزه برنامه درسی با تم اجتماعی به این موضوع خیلی توجه نشده است. Ross (2014) تأکید می‌کند ذات برنامه درسی توجه به تغییرات است که در مورد موضوع‌های اجتماعی نگاه روزآمد ضرورتی است که تمامی برنامه‌ریزان درسی باید مدنظر قرار دهند. تنوع مفاهیم به کاررفته و بسنده کردن به آوردن آن صرفاً در بیان مسئله و عدم پرداختن به مفاهیم استفاده‌شده در بخش بحث و نتیجه‌گیری این امر را تأیید می‌کند.

یافته‌ها نشان داد در مقالات حوزه برنامه درسی به موضوع‌های اجتماعی توجه خوبی شده و این از نظر علم برنامه درسی اهمیت دارد. همان‌طور که Ross and Munn (2008) تأکید می‌کنند برنامه‌های درسی خصوصاً در موضوع علوم اجتماعی ارتباط نزدیکی با آنچه در جامعه می‌گذرد دارد و بنابراین توجه به این امر در متون و مستندات پژوهشی برنامه درسی مثبت ارزیابی می‌شود؛ اما صرف استناد به متون و آوردن مفاهیم بدون توجه به جایگاه نظری آن‌ها و آن‌هم صرفاً در بخشی از مقاله که استناد به کارهای دیگران است کمکی به رشد برنامه درسی با نگاه اجتماعی نخواهد کرد. Goodson (2013) معتقد است بخش زیادی از تغییرات برنامه‌های درسی منشأ اجتماعی دارد و به‌نوعی برنامه‌های درسی با موضوع‌های مربوط به جامعه گره‌خورده‌اند بنابراین انتظار این است که به‌صورت دقیق‌تر و عمیق‌تری به موضوع پرداخته شود.

نتایج این مطالعه نشان داد در مقالات حوزه برنامه درسی بیشتر از آنکه به مفاهیم آموزش پرداخته شود به سازه‌های علوم اجتماعی، مفاهیم خالص علوم اجتماعی و مفاهیم کلان پرداخته شده است. با توجه به اینکه روش‌شناسی تعداد زیادی از این مقالات کیفی و یا

آمیخته است انتظار می‌رفت تبیین دقیقی در موضوع‌های اجتماعی ارائه شود درحالی که چنین نبود. برنامه درسی علوم اجتماعی سابقه زیادی دارد و در کشورمان نیز دانش‌آموزان در دوره آموزش عمومی دروسی را مرتبط با علم الاجتماع می‌گذرانند و به‌عنوان یکی از دروس اصلی زمینه علوم انسانی در آموزش عمومی مطرح است. نگاهی به پژوهش‌هایی که در خصوص کتاب‌های درسی علوم اجتماعی انجام شده نشان می‌دهد از یک‌سو تغییرات زیادی در سال‌های گذشته در متون این کتاب‌ها صورت گرفته و از طرف دیگر در خصوص میزان تحقق اهداف نیز دیدگاه‌ها بسیار متنوع است (رضازاده و پوشش دوست، ۱۳۹۷؛ حسنی و وجدانی، ۱۳۹۶؛ نجار و قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۳). اینکه هدف‌گذاری نظام آموزشی به کدام سو است موضوعی ورای مطالعه حاضر است اما نکته‌ای که مهم است نگاه کاهش‌گرایانه به موضوع‌های مرتبط با اجتماع است که به‌نوعی در مقالات حوزه برنامه درسی نیز مشاهده شد.

یافته‌های این مطالعه نیازمند پژوهش‌هایی با دقت بیشتر و بررسی‌های مفهومی دقیق‌تر است. با این وجود آنچه مبرهن است توجه جامعه پژوهشگران حوزه برنامه درسی به موضوع‌های اجتماعی و پژوهیدن ابعاد مختلف آن تا حد زیادی تحت تأثیر مطالعات بین‌المللی و کمپ‌های برنامه درسی (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵) است. هرچند موضوع‌های اجتماعی در مقالات علمی حوزه برنامه درسی در مقیاس وسیع مورد استناد قرار می‌گیرند اما از دقت نظری لازم برخوردار نیست. این امر ما را به سمت انجام پژوهش‌های دقیق‌تر هدایت می‌کند. از طرف دیگر در استناد به کارهای دیگران به صورت وسیع از مفاهیم با بار اجتماعی استفاده می‌شود اما در تبیین و تحلیل نتایج و برقراری ارتباط بین یافته‌های جدید و مستندات قبلی ضعف مشهود است. این امر نیاز به فعالیت‌های پژوهشی بین‌رشته‌ای و مشارکت استادان و پژوهشگران حوزه برنامه درسی با استادان و پژوهشگران علوم اجتماعی را بیشتر برجسته می‌کند. از نگاه میان‌رشته‌ای مفاهیم اجتماعی در حوزه برنامه درسی به پختگی لازم نرسیده‌اند و این نیاز به انجام پژوهش‌های عمیق بین‌رشته‌ای دارد.

منابع

- آقابخشی، حبیب. (۱۳۸۱). درهم‌تنیدگی مسائل جامعه‌ای و آسیب‌های اجتماعی. فصلنامه مددکاری/اجتماعی، (۹)، ۲۸-۳۲.
- ثنایی، باقر. (۱۳۶۸). نظریه یادگیری اجتماعی. فصلنامه تعلیم و تربیت، (۲)، ۱۱-۲۱.

- حسینی‌نثار، مجید. (۱۳۹۴). مسئله اجتماعی از منظر جامعه‌شناختی. *رشد علوم اجتماعی*، (۶۷).
- حسنی، محمد و وجدانی، فاطمه. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی. *تربیت اسلامی*، (۲۵).
- دیناروند، حسن و ایمانی، محسن. (۱۳۸۷). تبیین نظریه انتقادی تعلیم و تربیت و دلالت‌های تربیتی آن از منظر فریره و ژيرو و نقدان. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۴(۳)، ۱۴۵-۱۷۶.
- رضازاده، حمیدرضا و پوشش‌دوست، فیروزه. (۱۳۹۷). مهارت اجتماعی؛ تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم متوسطه بر اساس مهارت‌های موردنیاز دانش‌آموزان در قرن حاضر تفکر انتقادی بیشتر، مهارت ارتباطی کمتر. *رشد آموزش علوم اجتماعی*، (۷۸).
- رابرتسون، یان. (۱۳۷۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی*، ترجمه حسین بهروان. مشهد: آستان قدس رضوی.
- شیخاوندی، داور. (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی انحرافات و مسائل جامعه‌ای ایران*. تهران: نشر قطره.
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی و مددکاری اجتماعی*. تهران: حریر.
- ستوده، هدایت‌اله. (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی مفاهیم کلیدی*. تهران: انتشارات آوای نور.
- شریعتمداری، علی. (۱۳۹۰). *رسالت تربیتی و علمی مراکز آموزشی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فرمی‌فراهمی، محسن. (۱۳۹۸). نقش تربیت در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی (با تأکید بر اهداف، اصول، روش‌ها و شیوه‌های تربیت اسلامی). *مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی*، ۲(۱)، ۸۸-۶۱.
- قنادان، منصور و همکاران. (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی مفاهیم کلیدی*. تهران: آوای نور، ۶۰.
- گولد، ویلیام و کولب، جولیس. (۱۳۸۴). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه باقر پرهام، انتشارات مازیار.
- مشونیس، ج. (۱۳۹۶). *مسائل اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با همکاری شورای اجتماعی کشور.
- نجم، مریم و قربانعلی زاده، مزده. (۱۳۹۳). *تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی)*. پژوهش‌های تربیت، ۲۹، ۷۹-۱۰۲.
- نیازی، محسن. (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی*. تهران: ثامن الحجج، ۵۹.

References

- Brant, J. Chapman, A. & Isaacs, T. (2016). International instructional systems: social studies. *The Curriculum Journal*, 27(1), 62-79.
- Goodson, I. F. (2013). *School subjects and curriculum change*. Routledge.
- Kuper, A. (Ed). (2013). *The social science encyclopedia*. Routledge.

- Giroux, H. A. & Penna, A. N. (1979). Social education in the classroom: The dynamics of the hidden curriculum. *Theory & Research in Social Education*, 7(1), 21-42.
- Kridel, C. (Ed). (2010). *Encyclopedia of curriculum studies* (Vol. 1). Sage.
- Leahey, C. (2014). Creating authentic spaces for democratic social studies education. *The social studies curriculum: Purposes, problems, and possibilities*, 51-70.
- Mays, N. Pope, C. & Popay, J. (2005). Systematically reviewing qualitative and quantitative evidence to inform management and policy-making in the health field. *Journal of health services research & policy*, 10(1_suppl), 6-20.
- Null, W. (2018). *Curriculum: From theory to practice*. Rowman & Littlefield.
- Priest, G. L. (1983). Social science theory and legal education: The law school as university. *Journal of Legal Education*, 33(3), 437-441.
- Ross, E. W. (Ed). (2014). *Social Studies Curriculum, The: Purposes, Problems, and Possibilities*. Suny Press.
- Suri, H. & Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430.
- Ross, E. W. Mathison, S. & Vinson, K. D. (2014). Social studies curriculum and teaching in the era of standardization. *The social studies curriculum: Purposes, problems, and possibilities*, 25-49.
- Ross, E. W. (Ed). (2014). *Social Studies Curriculum, The: Purposes, Problems, and Possibilities*. Suny Press.
- Ross & Munn, P. (2008). Representing self-in-society: education for citizenship and the social-subjects curriculum in Scotland. *Journal of Curriculum Studies*, 40(2), 251-275.
- Schubert, W. H. (2010). *Love, justice, and education: John Dewey and the Utopians*. IAP.
- Smelser, N. J. & Baltes, P. B. (Eds). (2001). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (Vol. 11). Amsterdam: Elsevier.
- Thomas, P. Y. (2010). *Towards developing a web-based blended learning environment at the University of Botswana* (Doctoral dissertation).
- Walker & Lofton, S. P. (2003). Effect of a problem based learning curriculum on students' perceptions of self directed learning. *Issues in Educational Research*, 13(2), 71-100.